

RENASANSNO-BAROKNA CRKVA GOSPE OD KAŠTELA U ZADRU

MARIJA STAGLIČIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 72.034(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-01-15

Današnja polusrušena crkva Gospe od kaštela ili »od zdravlja« po-dignuta je kao kasnorenesansna rotonda 1582 godine. Apsida joj je proširena 1692, a uzdužni brod izgrađen između 1700. i 1703. godine. Barokni zvonik podigli su inženjeri G. Binard i A. Benoni 1705, harmonično ga uklopivši u postojeći objekt. U rotondi sačuvan je vrijedan kasnobarokni enterijer i grob nadbiskupa Zmajevića (1670—1745). Crkva je obnavljana 1897. i 1904. godine, a u II svjetskom ratu porušen je uzdužni brod.

Među brojnim spisima zadarskog Historijskog arhiva stalno nalazimo nove izvore i saznanja o prošlosti ovoga grada. Tako je, dosada još nesređeni, fundus općinskog arhiva iz vremena druge austrijske vlasti pomogao u rasvjetljavanju specifičnog razdoblja naglog urbanog razvoja i prerastanja Zadra iz renesansno-barokne utvrde u moderan grad s kraja prošlog stoljeća. Upravo istraživanja arhitekture iz kasnog 19. stoljeća otkrila su u arhivskoj građi mnogobrojna rušenja i pregradnje koje su izmijenile do tada sačuvane stare sklopove u gradu. Tu sam pronašla podatke o zadarskoj crkvi Gospe od kaštela koji spominju nadogradnje u 1897. i 1904. godini.¹ Potaknuta spomenutim nalazom pokušat ću iznijeti povijest tog objekta koji bi se nedavno planiranom obnovom i rekonstrukcijom mogao uskoro vratiti u život. U ratnim razaranjima ovaj objekt je bio sveden na zvonik i središnji dio s kojim je otpočela najranija povijest ove crkve. Taj središnji dio je renesansna rotonda s kraja 16. stoljeća.

Šesnaesto stoljeće u Zadru vrlo je dinamično razdoblje izgradnje ovoga grada. Iako se podižu bedemi za obranu od Turaka, zbog čega se između ostalog žrtvuje i jedna od najvećih crkava, Sv Marija Velika (srušena 1570), iako povijesne kronike vrve podacima o bitkama u zaleđu grada — život u njemu nije zamro, gradi se, obnavlja, sklapaju se ugovori sa zidarima i klesarima, nabavljaju

¹ Historijski arhiv u Zadru (dalje HAZd), Spisi Općinskog zadarskog arhiva za 1897. godinu, sv. 8061—9200, br. 9007 i za 1904. godinu, sv. 2301—3000, br. 2493.

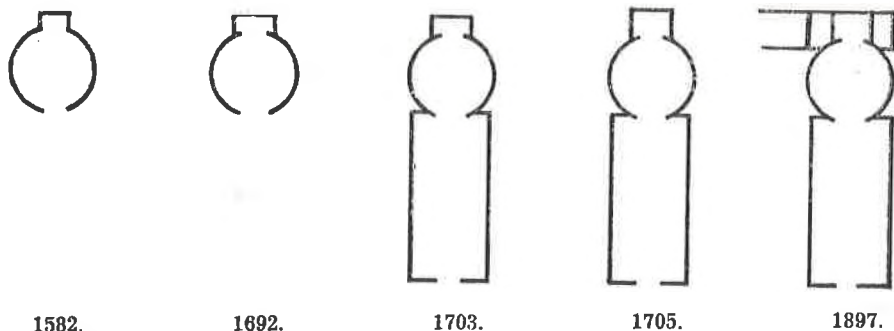
ju slike i moćnici. Rana renesansa koja se u Zadru javlja u drugoj polovini 15. stoljeća brzo je bila prihvaćena. Najranije početke »ars novae« bilježimo od onog vremena kada nadbiskup Valaresso naručuje festone i podiže grandioznu bazu zvonika katedrale u novom stilu, a u Zadru rade Dalmatinčevi učenici P. Brčić i A. Aleši, pa renesansni majstor N. Firentinac i mnogi ranorenesansni klesari iz Zadra, Šibenika, Splita i Korčule.²

U arhitekturi 16. stoljeća u početku još susrećemo ranorenesansne oblike. Obnova Sv. Marije benediktinki (1507), izgradnja kapele sv. Roka (1508) i obnova pročelja sv. Marcele (početak 16. st.) imaju zajedničku crtu ranorenesansnog raščlanjivanja zida i arhitektonski ukras rubnih pilastara s plitkim korintskim polukapitelima. Sredinom stoljeća nastaju objekti u oblicima zrele renesanse, ali se već javljaju i maniristička ostvarenja stranih majstora. Tako, dok se postupno zida nedovršeni zvonik uz crkvu sv. Krševana (1546), koji je još uvijek stilski vezan uz spomenute ranorenesansne gradnje s početka stoljeća, tri godine ranije gradit će se Kopnena gradska vrata prema manirističkom nacrtu veronskog arhitekta Michela Sanmichelija. Nižu se visokorenesansni objekti ili obnove, klaustar Sv. Frane (1556), Gradska straža (1562), Gradska loža (1565). Na kraju stoljeća otpočinje se s velikim projektom zrele renesanse, crkvom sv. Šimuna (oko 1600) koja na žalost ostaje nedovršena.

U to vrijeme podiže se kružna crkva *Gospe od kaštela* (1582) kao rijedak primjer visokorenesansne težnje za oblikovanjem idealnog centralnog prostora. U 17. stoljeću crkva je dobila pravokutnu apsidu, a na prijelazu u 18. produžena je na istok. Početkom 18. stoljeća sa zapadne strane dograđen je barokni zvonik. O ovoj crkvi se malo pisalo. U starijim tekstovima spominje je C. F. Bianchi, G. Sabalich, C. Čecchelli, a P. Kaer joj posvećuje knjižicu prilikom obnove s početka našeg stoljeća. Poslije rata spominje je I. Petricioli.³

² O arhitekturi rane renesanse u Zadru u posljednje vrijeme pisali su sljedeći autori: C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959; Isti, »Radovi N. Firentinca u Zadru«, *Peristil*, 4, Zagreb 1961; K. Prijatelj, »Bravak N. Firentinca u Zadru«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 13, Split 1961; I. Petricioli, »Prilozi poznavanju renesanse u Zadru«, *Radovi FF u Zadru*, sv. 6, Zadar 1969; Isti, »Likovna umjetnost renesanse u Zadru«, *Zadarska revija*, br. 5, Zadar 1969; P. Vežić, »Crkva sv. Marije Velike u Zadru«, *Diadora*, sv. 8, Zadar 1975; Isti, »Nadbiskupska palača u Zadru«, *Peristil* 22, Zagreb 1997.

³ O crkvi Gospe od kaštela pišu: C. F. Bianchi, *Zara Cristiana I*, Zadar 1877, str. 372—278; Isti, *Fasti di Zara*, Zadar 1888, str. 83, 88, 103, 105, 107; G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar 1897, str. 81—85; P. Kaer, *Il Santuario della Madonna del Castello in Zara*, Split 1904; C. Čecchelli, *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia — Zara*, Roma 1932; I. Petricioli, *Povijesni i umjetnički spomenici u Zadru*, Zadar 1973, str. 39.

1. Prikaz razvoja crkve Gospe od kaštela u Zadru.

Pokušat ćemo analizirati ovu crkvu po etapama nastajanja i njezina rasta, jer se pojedini dijelovi građevine stilski razlikuju.

Renesansna rotonda

Na mjestu gdje se danas nalazi crkva Gospe od Kaštela, prema predaji, nalazilo se malo svetište u koje je nakon rušenja obližnjeg srednjovjekovnog Kaštela u 16. stoljeću prenesena Gospina slika. Štovana slika, koja je do danas sačuvana, posljednji je rad Blaža Jurjeva iz 1447. godine. Nakon pohranjivanja slike u spomenuto obližnje svetište nametnula se potreba za organizacijom vjerske službe i izgradnjom većeg objekta. Svetište dobiva svog prvog kapelana 1540. godine, a 1582. podiže se rotonda. Novoizgrađena kapela posvećena je kao i ranije svetište Blaženoj Djevici »od kaštela«.⁴

Ova rotonda predstavlja jedan od rijetkih sakralnih objekata u Zadru koji je zamišljen i ostvaren u stilu visoke renesanse. Tlocrt građevine opisuje čisti krug, a portal gleda prema jugoistoku. Završavala se kupolom koja je bila niža od današnjeg krovništva, a početkom 17. stoljeća još uvijek je bila pokrivena olovom.⁵ Rotonda

⁴ F. Bianchi, *Zara*, str. 373. Autor spominje da je prvi kapelan bio Šimun Naliksić (Simeone Nalixich), i to kroz veoma dugo razdoblje od 1540. do 1604. godine. Crkva je s vremenom dobila dvojaki naziv »od kaštela« i »od zdravlja«. C. Cecchelli u n. d., str. 157 nije sasvim siguran da li su postojale dvije slike štovane Madone, od kojih je jedna bila čuvana u crkvi Gospe od kaštela. Ipak zaključuje da je ona koja je sačuvana donesena iz kapele Kaštela.

⁵ U spisu generalnog providura Alvise Moceniga, 1. II, c. 158, u Histo-rijskom arhivu u Zadru, datiranom 25. studenoga 1638. traže se sredstva za popravak olova na kupoli: »Stare che no s'attrova denaro nella cassa della

crkve, kao i njena kupola, naznačene su u starim planovima i nacrtima grada. Prema iscrpnoj ikonografiji Zadra I. Petriciolija rotundu najranije nalazimo ucrtanu na planu Zadra iz Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu. Nacrt se datira nešto iza 1632. godine.⁶ Iako Bianchi u *Zara cristiana* pretpostavlja da je crkva već 1627. godine imala najraniju uzdužnu nadogradnju,⁷ ipak je vjerojatnije da je crkva produljena kasnije, jer je u spomenutom planu grada ucrtana kao krug. Isti nacrt donosi još jedan važan podatak, a to je postojanje male apside sa zapadne strane crkve. Potvrde o izgledu crkve susreću se i na kasnijim nacrtima. Kupola se vidi na crtežu Zadra iz 1666. koji se čuva u Muzeju grada Splita, a crtež zvonika najranije se susreće na veduti grada iz 1708, koja se čuva u Bečkom državnom arhivu.⁸

Jedina za sada poznata crkva na obalnom području koja se može usporediti sa zadarskom kasnorenesansnom rotundom Gospe od kaštela jest kružna crkva Gospe od Planice na Visu. Višku

---

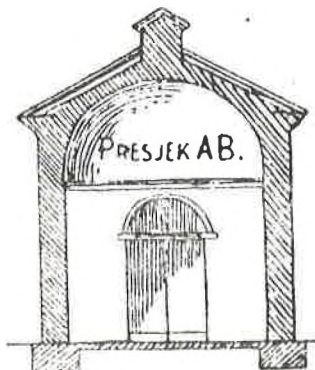
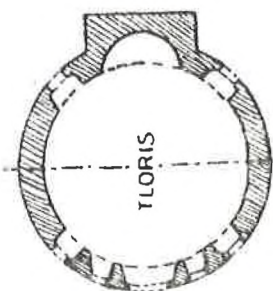
chiesa della Madonna santissima del castello, et il bisogno visibile che si dà d'accomodar li piombi della cupola, rovinati dalla borra.« U kasnijoj obradi spisa sa strane je pogrešno napisano: »Riparo dei piombi della Cupola del Campanile della Madonna dei Castello«, a zvonik je podignut tek 1705. godine.

⁶ I. Petricioli, »Ikonografija Zadra do pada Mletačke Republike«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11—12, Zadar 1965, str. 508. S obzirom na to da se u legendi plana današnja crkva sv. Šimuna naziva »S. Stefano, horra S. Simeone«, autor ovaj dokument datira u 1632. ili malo poslije te godine.

⁷ Bianchijeva pretpostavka temelji se na spisima pohoda nadbiskupa Garzadorija iz 1627. godine, koji spominje, uz glavni, još tri oltara u crkvi Gospe od kaštela, i to jedan posvećen sv. Frani Asiškom, drugi sv. Spiridionu i treći Blaženoj Djevici. Pretpostavljamo da je glavni oltar i onaj posvećen Blaženoj Djevici jedan te isti, a tri oltara se mogu simetrično rasporediti u prostoru rotonde. Dalje, glavni oltar koji se u crkvi zatekao 1627. zasigurno je bio manjih dimenzija od onoga koji je do danas sačuvan, a iz 18. je stoljeća. Jedna sasvim slobodna pretpostavka bi bila da je, osim štovane slike, u rotundu postavljen i oltar iz nekadašnje kapele u Kaštelu. Dva druga oltara mogla su doći iz crkve sv. Ilije koja je predana Grcima 1578. Skropionicu iz 1413, koja se danas nalazi u rotondi prvi spominje Cecchelli u svom *Catalogo* iz 1932, str. 158. Osamnaest godina ranije Kaer je ne spominje, kao ni ostali prije njega, što ne znači da je ona u kapelu donesena tek u 20. stoljeću, odnosno da se tu nije nalazila i ranije.

⁸ Na sljedećim nacrtima se može pratiti razvoj crkve Gospe od kaštela. Najraniji je plan grada iz Biblioteca Marciana u Veneciji, datiran nešto prije 1580. na kojem je ucrtano prvobitno svetište. Slijedi onaj u Povijesnom muzeju Hrvatske datiran nešto iza 1632. koji prvi donosi crkvu Gospe od kaštela. Zatim Santinijev crtež iz 1666. u Muzeju grada Splita na kojem se vidi kupola crkve. Na Erautovom nacrtu iz 1682, koji se čuva u Biblioteca Marciana u Veneciji, također se vidi kupola. Justerov crtež iz 1708, nalazi se u bečkom Kriegersarchiv-u, a donosi prvi put zvonik Gospe od kaštela, a Tronov crtež iz Civico Museo Correr u Veneciji datiran 1764. godine također prikazuje zvonik crkve.

rotundu su najprije smještali u preromaničku arhitekturu,⁹ zatim je Lj. Karaman i I. Petricioli prema stilskim odlikama ubrajaju u renesansne objekte,¹⁰ a C. Fisković, pozivajući se na arhivske podatke, svrstao ju je u barokne viške spomenike s početka druge polovine 17. stoljeća.¹¹ Ta kružna crkvice jedini je primjer rotonde, uz ovu zadarsku, iz razdoblja kasne renesanse.

2. Tlocrt i presjek Gospe od Planice na visu (prema F. Radiću).

⁹ F. Radić je objavio njene nacрте i datirao je u 11. stoljeće u članku »Obla crkva Blažene Gospe od Planice na otoku Visu«, *Starohrvatska prosvjeta*, VI, br. 3—4, Knin 1898. U predromaničke rotunde ubrajali su je. J. Strzygovski i M. Vasić.

¹⁰ Vidi Lj. Karaman, *Iz koltjevske hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930. i I. Petricioli, »Rotunda u Malom Ižu«, *Peristil*, 4, Zagreb 1961.

¹¹ C. Fisković donosi vrijedne arhivske podatke, kritički osvrt na dotadašnju literaturu i detaljan opis građevine uz fotografije u članku »Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća«, *Prilozi poznavanju povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 17, Split 1968. Kružna građevina sv. Vida u Rijeci (otpo-

Naime, iako izgleda uvjerljiv podatak da je crkva iz »druge polovice XVII stoljeća« iz razloga što se prvi put spominje 1668, iz istog teksta C. Fiskovića lako je zaključiti da je mogla nastati i ranije. Barokni detalj elipsastih otvora radije tumačim kao pomoćnu aplikaciju nadolazećeg stila, negoli kao smislenu provedbu novog, inače vrlo sveobuhvatnog izraza.¹²

Zadarska rotonda nije sačuvala svoj izvorni izgled do naših dana, ali ga možemo rekonstruirati. Kružna crkvića položena je na kamenu bazu koja se sastoji od ravnog profila i torusa. U istom kamenu bio je popločan izvorni pod crkve. Tlocrtne dimenzije sačuvane su do danas. Ako ih izrazimo u mletačkim mjernim jedinicama one iznose: duljina radijusa 10 stopa, širina zida 2 stope, vanjski promjer 22 stope.¹³ Visina zida iznosila je nešto više od promjera rotonde. Građevina se završavala kupolom. Crkva je položena kao i većina zadarskih objekata u smjeru sjeverozapada, s tom iznimkom što je portal okrenut prema jugoistoku. Crkva je izvorno imala sasvim malu kvadratnu apsidu koja je sada uklopljena u bazu kasnije podignutog zvonika.¹⁴ Ako opet posegnemo za usporedbom s crkvom Gospe od Planice, u tom se dvije crkve podudaraju. Vanjski zid rotonde bio je razdijeljen kamenim vijencem u dva dijela što se sačuvalo do danas. U donjoj zoni nalazi se po jedan kvadratni prozor čija profilacija je istih odlika kao i ona na bazi i vijencu. U gornjem dijelu je po jedan manji kvadratni prozor. Nad krovnim vijencem dizala se visoka kupola koja je prema crtežu Zadra iz 1666. imala križ na vrhu. Nije sačuvan izvoran oblik portala.^{14a}

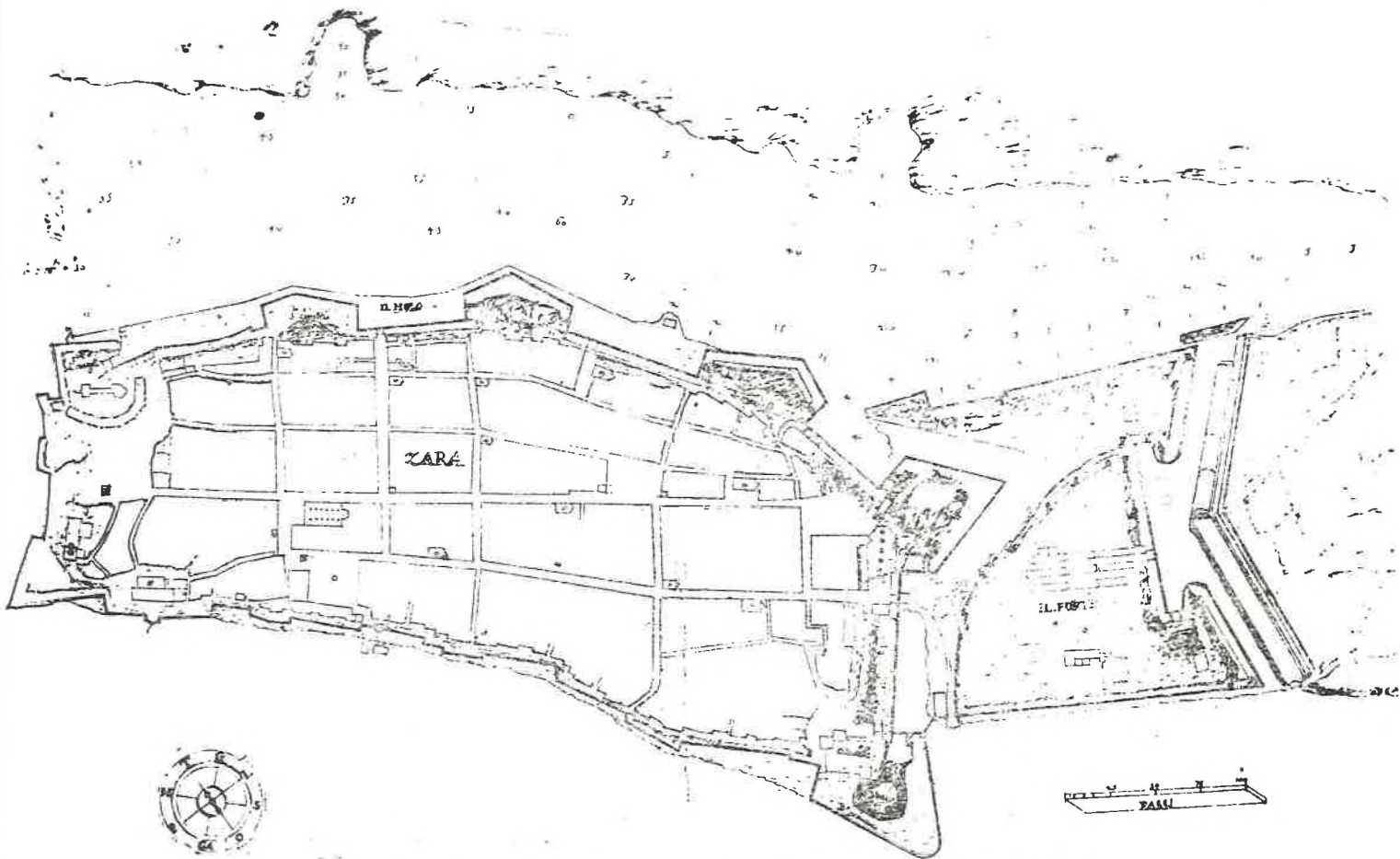
četa 1638) ne može se usporediti s dvjema spomenutim rotondama. Ona predstavlja tipični barokni oblik glavnog broda s nizom kapela, a ima i svoj izravni uzor u Longheninoj crkvi u Veneciji (vidi tekst. R. Matejčić — Horvat — Matejčić — Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982. str. 473—475).

¹² Usporedi crkvu sv. Ivana u Jelsi u tekstu K. Prijatelja, n. d., str. 711.

¹³ Mletačka stopa je iznosila 34,7 centimetara. Vidi I. Petricioli »Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru«, u: *Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru*, Zadar 1968, str. 71, bilj. 22a. Mjerenja tlocrta su potvrdila ovaj preračun u mletačkim stopama. Tako unutarnji promjer iznosi oko 604 cm, širina zida je 69—70 cm. Pretpostavljam da je visina do baze kupole iznosila 24 stope, odnosno, promjer plus debljina zida.

¹⁴ C. F. Bianchi, n. d., str. 373 navodi da je sakristija — apside dodana kasnije iako ne spominje izvore. P. Kaer, pretpostavlja da je kvadratna apside ono prvobitno svetište koje je postojalo prije 1582. godine (n. d., str. 37). Na nacrtu iz Povijesnog muzeja Hrvatske vidi se mala kvadratna apside.

^{14a} U knjizi C. Fiskovića, *Zadarski srednjovječni majstori*, Split 1959, str. 27, spominje se da su S. Bokanić i N. Bilšić 1595. godine zidali na crkvi Gospe od kaštela pročelje s ružom, profiliranim portalom i zvonikom na preslicu. Autor, međutim ne navodi izvore koje je koristio.

3. Plan Zadra prije 1580. g. s ucrtanim kvadratam svetiša na mjestu današnje rotonde (nacrt u: Biblioteci Marciana u Veneciji).

Apsida zadarske rotunde proširena je 1692, a služila je kao sakristija. Iako proširena, još uvijek je bila plića od zvonika koji je na istom mjestu podignut trinaest godina kasnije. O novim dimenzijama doznajemo iz spisa providura Daniela Dolfina.¹⁵ U dokumentu se traži dozvola za proširenje koje bi prema zapadu tvorilo sakristiju a iznosilo bi »quattro piedi e mezzo di terreno, fuori della Capella verso maestro di lunghezza, e sette piedi e mezzo di lunghezza verso Borra e Garbino...« Ako stope preračunamo prema mletačkim mjerilima, onda je proširenje po dužini iznosilo 1,56 metara, a po širini 2,60 metara. Crkva Gospe od kaštela nalazila se u to vrijeme na samoj granici civilnog i vojnog područja grada, pa se nije mogla širiti prema zapadu. Zato je od providura trebalo tražiti dozvolu za proširenje apsida, jer se time dobivao dio graničnog terena za potrebe vjerske gradnje. To je sigurno bio razlog da je crkva od početka bila orijentirana prema istoku. Postavljanje rotunde na tom mjestu, bez obzira na blizinu starog Kaštela u kojem se nalazila štovana Gospina slika, izabrano je stoga što je tu već postojalo mjesto štovanja. Iako ga C. F. Bianchi i ostali pisci spominju, ne objašnjavaju o kakvom se svetištu radilo. Najstarija potvrda o postojanju svetišta nalazi se na planu grada koji se datira nešto prije 1580. godine.¹⁶ Na mjestu današnje rotunde uertan je kvadrat, što znači da je svetište bilo kvadratnog tlocrta.

Barokne dogradnje

Crkva je prema ranijim autorima bila produžena jednobrodnim prostorom na jugoistok godine 1700.¹⁷ Zasigurno znamo da je 1703. bilo dovršeno pročelje uzdužnog dijela crkve prema natpisu koji se danas čuva u Nadbiskupskoj palači. Unutarnji prostor dogradnje uređen je između 1713. i 1725. godine, za vrijeme nadbiskupa Zmajevića koji je i pokopan u rotondi 1745. godine. Spomenuti nadbiskup je o svom trošku podigao dva mramorna oltara posvećena sv. Filipu Neriju i sv. Franji Asiškome. Od 1736. godine crkvu preuzimaju kapucini. S južne strane crkve, gdje je dotada bila kapelano-

¹⁵ HAZd, Spisi generalnog providura Daniela Dolfina, 1692—1696, 1. III, c. 56.

¹⁶ Za dataciju spomenutog plana grada vidi I. Petricioli, »Dva tisućljeća zadarskog urbanizma«, *Urbs, Split* 1958, str. 68. Lokacija crkve se kao mjesto štovanja Bogorodične slike spominje 1398. kao »angulum ubi est figura Virginis Marie« i 1452. kao »Jadre, ad castellum iuxta Figuram...« (Vidi N. Klaić, I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar 1978 (Prošlost Zadra II), str. 502 i S. Antoljak, »Vladarski dvor (palača) i kraljevske kuće u srednjovjekovnom Zadru«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 17, Zagreb 1984, str. 67.

¹⁷ C. F. Bianchi, n. d., str. 373; P. Kaer, n. d., str. 39.

va kuća, podiže se hospicij 1737. godine.¹⁸ Ovakav izgled crkva i hospicij zadržali su sve do pred kraj 19. stoljeća. Tada je na traženja kapucina crkva bila spojena hospicijem jednom manjom nadogradnjom. U obnovi s početka 20. stoljeća, o kojoj ćemo detaljnije na kraju ovog članka, longitudinalni brod je obnovljen prema historicističkim stavovima o konzervaciji spomenika. (T. I)

Zvonik je sa zapadne strane podignut 1705. godine.¹⁹ O pripremama za gradnju zvonika postoji zapis u Zadarskom arhivu iz 1704. godine. Pozivajući se na ranije odobrenu površinu terena za gradnju zvonika, u njemu se traži dodatno proširenje od jedne stope. Taj raniji dokument nije sačuvan.²⁰ Zvonik je u vanjskom obrisu nepotpuni kvadrat, jer je dio baze ugrađen u zid same rotunde. Njegov zapadni zid je ujedno jedinica mjere za stranicu kvadrata, a iznosi 381 cm. Preračunato u stare mjere to je točno 11 stopa, odnosno 2 »paša« i 1 stopa. Pretpostavljamo da je odobrena mjera za tlocrt zvonika bila 2 paša. Ona dodatna stopa remeti »okruglu« mjeru od dva paša ili 10 stopa, ali postiže nešto drugo. Stranica baze zvonika odgovara duljini radijusa rotunde. Spomenuti spis iz 1704. godine otkriva nam i autore zvonika koji su s ovoliko osjećaja za mjeru pristupili izradi ovog, inače jednog od ljepših baroknih zvonika u Dalmaciji. To su inženjeri Antonio Benoni i Giacomo Binard, koji su kao »inozemni podanici« boravili u Zadru u vrijeme gradnje zvonika. Dok za Giacoma Binarda nemamo podataka, za Antonija Benonija možemo pretpostaviti da je sin mletačkog graditelja Giuseppea Benonija.²¹

¹⁸ Vidi C. F. Bianchi, n. d., str. 374; P. Kaer, n. d., str. 242.

¹⁹ Vidi C. F. Bianchi, n. d., str. 373.

²⁰ Citiram navedeni spis koji se nalazi u HAZ-u (Spisi generalnog providura Marina Zane, 1702—1705. g., I. II, c. 160), koji je datiran 20. studenoga 1704. godine: »li Procuratori della Chiesa della Beata Vergine di Castello rappresentato il bisogno che tengono di riquadrare, et ingrossare le mura della picciola sacrestia d'essa Chiesa per emigervi sopra il Campanile, che le manca, et implorato la permissione di potersi estendere in fuori, et occupare un piede in circa di Terreno sopra che habbiamo con decreto nostro dei 19 cadente deputato di Publici Ingegneri Signori Giacomo Binard, et Antonio Benoni sogetti esteri, di pontualità et esperienza per farne la dovuta osservazione, et avendo li stessi colle relazioni giurate de di 22 detto esposto la necessità che v'è per ingrossare, e riquadrare il muro à sostegno, e proprietà della divisata fabrica del Campanile d'estendersi un piede solamente nella fronte di detta Sacrestia, cioe dalla parte di Garbino la quale insensibile estensione nessuno pregiudizio può apparare in quel spazioso et amplissimo sito ne à publici ne à privati riguardi.«

²¹ Velika je vjerojatnost da je Antonio Benoni bio sin baroknog graditelja Giuseppea Benonija koji je projektirao *Dogana di mare* u Veneciji. U *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 8, Roma 1966, str. 570, o G. Benoniju piše: »Mori a Venezia nel dicembre 1684. Dal testamento si sa che ebbe due figli, Andrea e Antonio, e diverse figlie.«

Zvonik je od baze pa do visine krovništva rotonde vidljiv samo sa tri strane. To ujedno čini dva donja kata koja su ožbukana i obrubljena klesanim kamenom. Na zapadnom zidu nižu se prozori: široki lunetarni otvor u prizemlju, na prvom i drugom katu po jedan uži lučno završen prozorčić. Na prvom katu pod prozorom je niša nešto manjih dimenzija. Na sjevernom i južnom zidu nalazi se po jedan otvor istih karakteristika kao i spomenuti mali prozori. Profilacija svih otvora je kamena. Nad drugim katom rastvara se ljepota ove barokne građevine. Treći kat rađen je u klesanom kamenu i na sve četiri strane se rastvara u dugim biforama koje su u donjem dijelu zatvorene balustradom. Lukovi bifora su profiliranim vijencem odvojeni od okvira otvora a ukrašene su za glavnim kamenom. Treći kat završava istaknutim krovnim vijencem. Nad njim se diže kameni osmerokutni tambur vitke linije i s po jednim lučnim otvorom na svakoj stranici. Profilacija monofora je fino klesana, a lagano naglašena horizontala u visini baze lukova razigrava površinu tambura. Nad krovnim vijencem diže se kupola u obliku lukovice. Ovdje nam se nameće usporedba s baroknim zvonikom u Betini na otoku Murteru koji je podigao domaći majstor Ivan Skoko između 1736—49. godine.²² U ovom slučaju zadarski zvonik je mogao poslužiti kao uzor majstoru Skoku koji je u svom djelu razigraniji i ekspresivniji, dok je zadarski mirniji i proporcionalniji.

Današnji izgled rotonde rezultat je njezina preuređenja u prvoj polovici 18. stoljeća. Vanjska ploha zida podijeljena je u tri pojasa od kojih je najgornji barokni dodatak i ukrašen je kasetama u žbuci. Kupola, koja se dizala od drugog razdjelnog vijenca, sada je zaklonjena ovim trećim kasetiranim dijelom nad kojim je postavljen šatorasti krov. Po jedan pravokutni prozor simetrično je smješten sa sjeverne i južne strane rotonde. Donji je nešto širi od onoga na katu a oba su iz renesansne faze crkve. U obnovi s kraja 19. stoljeća bilo je planirano premještanje gornjih prozora s drugog na treći kat, ali to nije izvršeno.

Unutrašnjost crkve također je izmijenjena u vrijeme baroka. Ona je sveobuhvatno uređena postavljanjem oltara i pregradnih vrata s pjevalištem. Smještanje baroknog oltara u središte crkve, a ne uza zid, pretpostavljalo je postojanje sakristije, odnosno zvonika (1705), što znači da je oltar nastao nakon tog datuma. Znamo da je nadbiskup Zmajević u rotondi dao izraditi mramorni pod i grobnicu pod oltarom, te da je nakon izgradnje dvaju oltara u uzdužnom dijelu posvetio crkvu 1725. godine. Nema dokumenata da je dao podići glavni oltar niti da je preuređio unutrašnjost

²² Vidi tekst K. Prijatelja u: Horvat — Matejčić — Prijatelj, *Barok*, str. 693.

rotonde. Bilo bi, međutim, logično da je nadbiskup dao urediti unutrašnjost kapele kad ju je izabrao za svoju buduću grobnicu. To je moglo biti izvedeno oko 1733, kad je postavljena nadgrobna ploča. Ovim razmišljanjem dolazimo do zaključka da je u vrijeme nadbiskupa Zmajevića na crkvi Gospe od kaštela rađeno dva puta. Najprije je opločan uzdužni brod i kapela i postavljeni novi oltari u uzdužnom brodu, nakon čega je crkva bila posvećena. Oko osam godina kasnije, kad je nadbiskup bio u dobi od 62 godine, on naručuje uređene rotunde i izradu novog oltara pred kojim treba biti smješten grob. Kružna kapela je tada dobila ornamentalna željezna vrata sa Zmajevićevim grbom. Iako bi se prema stilskim odlikama enterijer i glavni oltar mogli datirati i kasnije, jer u sebi nose elemente rokooka, radije bih i ove radove vezala uz velikog mecenu Zmajevića.

Mramorni pod rotonde ukrašen je biljnom ornamentikom. Zidovi su odijeljeni dvama vijencima, niži je u visini ulaznih vrata, a viši u nivou baze kupole i ukrašeni su tako da se koloristički stapaju s oltarom. Klupa koja teče od vrata do oltara od ružičastog je mramora i položena na pet kamenih konzola. Nad njom zid je obložen svijetlojubičastim šarenim mramorom. Prozori s baroknim štukaturnim okvirima boje okera izlaze iz okvira ovog donjeg pojasa. Iznad prvog vijenca nižu se pilastri s dekorativnim štukaturnim bazama i stiliziranim korintskim polukapitelima s pozlatom. Od ulaza do oltara teku po četiri pilastra što zatvaraju kasetna polja. Gornji prozori jednako su bogato uokvireni. Nad ulazom dva polegnuti anđela pridržavaju barokno uokvireni natpis koji spominje posljednje obnavljanje enterijera 1938. godine.²³ Nad snažnim vijencem diže se kupola ukrašena štukaturnim zrakama koje se iz središta šire prema vijencu i prelaze u volutaste ukrase dijeleći kupolni prostor u osam nepravilnih isječaka.

Oltar je podignut na dvije stube iz ružičastog mramora. Izrađen je u breči i bijelom mramoru, a menza mu se sužava prema dolje. Središnji prizor antependija je reljef Poklonstvo pastira u bogatom štukaturnom okviru. U mramoru su klesane girlande voća i cvijeća koje se proteže od reljefa do glavica kerubina na bočnim stranama. Svetohranište je u obliku kugle s dva kerubina i zmijom koja hvata jabuku. Zajedno s Gospinom slikom nad njim čini ikonografski prikaz Bezgrešnog začeca.²⁴ Mramornu man-

²³ Tekst natpisa glasi:

SACELLUM HOC
NOVAM IN HANC FORMAM
EX INTEGRO REDACTUM
A. D. MCMXXXVIII

²⁴ Prema *Leksikonu ikonografije* ..., Zagreb 1979, str. 145.

dorlu, koja uokviruje Gospinu sliku, čine niz stiliziranih oblaka s četiri kerubina i anđelčićem koji rukama kao da namješta sliku. Dva anđela pridržavaju mandorlu. Lijevi u zakoračenju s nemirnom draperijom, a desni u klečećem položaju.

Lijevo i desno od oltara postavljena su vrata što vode u prostor iza njega i u podnožje zvonika. Nad njim je pregrada u obliku kora s drevnom konstrukcijom za instrument i zbor. Valovita linija kora, zakošena linija menze oltara i koloristički razigrani štukturni ukrasi, kao i kompozicija gornjeg dijela oltara oslobođenog arhitektonskih okvira govori u prilog ocjeni da je autor ovog rada kasnobarokni majstor s prizvukom rokokoja.

Neostilske obnove

S kraja 19. i početka 20. stoljeća sačuvani su nacrti Gospe od kaštela. Na njima su označeni radovi koji su se na crkvi izvodili prema traženju nanovo doseljenih kapucina. Naime, od vremena Napoleonova osvajanja hospicij je bio zatvoren, kao i mnogi drugi zadarski samostani. Kapucini su se vratili u Zadar posredovanjem nadbiskupa Maupasa 1868. godine.²⁵ Tridesetak godina kasnije bratovština traži izgradnju dvaju nadzemnih hodnika koji bi hospicij povezivali s crkvom, kao i dva prostora uz zvonik koji bi služili kao sakristija.²⁶ Izgrađen je onaj zapadni prolaz koji je povezivao hospicij sa zvonikom i dva prostora za sakristije. To se vidi na fotografijama snimljenim prije II svjetskog rata. (T. II, III)

Još jedan sačuvani nacrt jest iz 1904, a rađen je radi obnove krova i bočnih zidova baroknog dijela crkve. P. Kaer predpostavlja da su zidovi uzdužnog dijela crkve bili lagano građeni zbog mekog i nasutog terena. Taj autor opisuje izgled crkve prije njene obnove:

»... tako umetnuti između pet kamenom zidanih pilastara s dviju strana zgrade, dižu se dva vrlo tanahna zida od nanizanih cigli debljine 11 centimetara.«

Također navodi da zidovi nisu imali temelja, a krovnište da je bilo teško i crvotočno.²⁷ On nam donosi još nekoliko zanimljivih podataka:

»U projektu obnove pročelje ostaje nepromjenjeno, ali će se ojačati iznutra, a bočni zidovi potpuno obnoviti velikim pilastrima u bijelom kamenu i velikim lučnim prozorima Naokolo crkve teći će kameni vijenac sa žlijebom za vodu, a baza će iznutra biti presvučena kamenom. I unutrašnjost će biti sasvim obnovljena.«

²⁵ P. Kaer, n. d., str. 52.

²⁶ HAZd, Spisi Općinskog arhiva za 1897. g., sv. 8601—9200, br. 9007. U spisima se čuva nacrt projekta.

²⁷ P. Kaer, n. d., str. 54.

4. Veduta Zadra iz 1666. g., na kojoj se vidi kupola rotunde s križem na vrhu
(nacrt u Muzeju grada Splita, Santini).

Za obnovu je prikupljeno preko 10.000 kruna, a poduzetnik je bio G. Mazzoni.²⁸

Sačuvani nacrti potvrđuju opis predviđenih radova.²⁹ Na crtežu iz 1904. vidi se bočni portal i tri mala pravokutna prozora na južnom zidu. Na sjevernom zidu su se ponavljali isti mali prozori. U ovoj obnovi izrađeni su novi veliki zaobljeni prozori, a tom prilikom brod crkve je povišen za 80 centimetara.³⁰ Duljina broda iznosila je 18, a širina oko 7 metara.³¹ Pročelje, okrenuto prema jugoistoku, zabatno se završavalo i bilo je ukrašeno s tri kipa anđela. Bilo je izrađeno u rustici i oivičeno bočnim pilastrima. Nad pravokutnim portalom bogato profiliranog nadvratnika nalazio se kružni prozor iste profilacije. (T. IV, V, VI)

Neostilska obnova nije dirala pročelje crkve, samo je rozeta dobila široku profilaciju. Uz saniranje ruševnog krovništva pregrađeni su bočni zidovi, na kojima su, međutim, postavljeni neoklasicistički prozori kakvi su se postavljali na svim novosagrađenim crkvama iz tog razdoblja na zadarskom području. Zbog veličine prozora povišeni su zidovi crkve. Uz sanaciju objekta, historicizam ostavlja i pečat svoga vremena.

**

Na kraju ovog napisa treba istaknuti važnost sačuvane renesansne rotunde po njenoj rijetkosti i kvaliteti arhitektonske ideje. Također treba svratiti pažnju na kvalitetan rad i savršen sklad rotunde iz 1582. i zvonika iz 1705. godine, te upozoriti na vrijedni barokni enterijer koji je sačuvan u rotondi. Posebno treba naglasiti urbanu važnost sveukupnog objekta, koji u vizuri zadarskog središnjeg *carda* predstavlja pravi barokni fokus orijentiranja u prostoru. Iako u malom mjerilu i bez prostranog trga ili skalina, zvonik i rotonda, a u dogledno vrijeme i obnovljeni uzdužni brod, čine logičan završetak najprometnice ulice na zadarskom poluotoku. Ako se vratimo u barokni Zadar, kada je visina zgrada u glavnoj ulici bila za kat ili dva niža od današnjih, a zvonik katedrale seozao do prvoga kata, shvatit ćemo zašto je 1729. postavljen antički stup na trgu kraj Sv. Šimuna. To je bio drugi fokus orijentiranja u odnosu na crkvu Gospe od Kaštela.

²⁸ Isto, str. 59 i 56.

²⁹ HAZd, Spisi Općinskog arhiva za 1904. g., sv. 2301—3000, br. 2493. Sačuvana su tri crteža na pausu.

³⁰ Navedeni spis iznosi da je visina crkvenog broda iz 1703. godine bila 5,50 m, a 1904. povišen je na 6,30 m. Nacrte za obnovu izradio je inženjer P. Testa.

³¹ C. F. Bianchi, n. d., str. 374, kaže da je crkva široka 7 m. U nacrtima iz 1904. iznosi 7,10 m, odnosno, 7,70 m vanjski rub. Prema navedenim mjerama uzdužni brod je bio samo nekoliko centimetara širi od vanjskog promjera rotonde.

Marija Stagličić: THE RENAISSANCE-BAROQUE CHURCH OF OUR LADY
OF THE CASTLE IN ZADAR

Summary

Today's half-ruined church of Our Lady of the Castle or «of the Health» was built as a late renaissance rotunda in 1582. The apse was enlarged in 1692 and the vertical nave was built between 1700 and 1703. The baroque church tower was built by the engineers G. Binard and A. Benoni in 1705 and it harmonically fit into the existing structure. In the rotunda a valuable late baroque interior has been preserved and the tomb of Archbishop Zmajević (1670—1745). The church was renovated in 1897 and 1904. During the World War II the vertical nave was destroyed.